

ורד נסים מציגה אמנות מעמדית חזקה וחשובה שכמעט לא נראתה כאן

מניקיון לחתונה, מסמרטוט רצפה לשמלת כלה: בתערוכה חדשה משלבת ורד נסים תימת ניקיון
בתימת חתונה ומציגה את גרסת הפצצה הפוליטית המתקתקת לנרטיב הגאולי בנוסח סינדרלה

גליה יהב 17.03.2016 09:17

בתערוכת היחיד השנייה שלה, "בין חלום להקיץ", ממשיכה ורד נסים את התימות המרכזיות שבהן עסקה ביצירותיה הקודמות – משפחה ועבודה – מעבה אותן, מרכיבה עליהן סאגות נוספות, וחושפת יותר ויותר את סדר היום העקרוני שמאחורי החיים האישיים. אמה, פנסינרית של נעמ"ת, היא גיבורת היצירה, לצדה האב ובתם האמנית, המשתמשת בהם לצורכי יצירתה. קטעי הווידאו, התצלומים והמונטאז'ים עוסקים ביחסי אִם-בֵּת או במשולש היחסים המשפחתיים, העיסוק המרכזי לאורך עבודתה הוא הניקיון. הניקיון הוא המקצוע, המטלה המפרכת, הפעולה האמנותית דה־פֶּקְטוּ המעומתת עם אידיאת הטוהר, שמו של המעמד החברתי (עובדת ניקיון), גזרת הגורל. בווידאו המרכזי, "אם אספר לכם קורות חיי, דמעות יוצאות לי מעיני", נראית האם כפופה על ארבע בשמלה לבנה העשויה מסמרטוטי רצפה, שיערה מלופף ברזלים. היא משפשפת ומקרצפת שמשיגומי ון-גוֹכִית גדולה וצהובה העשויה מכפפות אלסטיות (אלמנט קבוע ביצירתה של נסים, המוצג כעת כתבליט־קֶשְׁקֶשִים בתערוכה "הפרדת צבעים" בגלריה בסיס בהרצליה). היא שרה לעצמה תוך הקצפת חומרי ניקוי ומירוק, מזמזמת ומדברת. "זכיתי בעבודה טובה, וגם אנשים טובים", היא אומרת, "בעברית אומרים עוזרת בית, שזה נשמע עדין מאוד. בעיראקית אמרו חדמי שזה משרתת. לא היה לעוזרת בית שום כבוד, אצל העיראקים לעבוד בניקיון, זה העבודה הכי הכי הכי משפילה". כשהמצלמה מתרחקת מתגלה הסצנה במלואה – האמא עושה את פעולת הניקיון הנואלת (ניקוי אמצעי הניקוי עצמם) באמצע רחוב (באזור התחנה המרכזית החדשה), על המדרכה, ליד פחים. היא לא רק הורדה על ארבע כחיה, אלא גם נחשפת בקלונה בפומבי. מעליה ניצבת הבת על סולם בשמלת ערב לבנה שקופה, משגיחה ומפקחת מלמעלה, מדי פעם משקה אותה במשפך, יוצרת אפקט של גשם. מאחוריה כמה פוסטרים של יערות־עד ירוקים עבותים. התחבולה הקולנועית נחשפת מהר, הסצנה מתבררת כבדיחה על הפקה הוליוודית אנטי־נטורליסטית, הבימוי מושווה לפעולת התעללות. האם ממשיכה בשלה, לא מודעת כביכול למלאכותיות של הסצנה, כך מוצגות שתי מערכות תודעה במרחב של מטר על מטר באמצע הרחוב, כאימאז' סוריאליסטית. האחת מענישה ואילו השנייה מסרבת להיענש. או שאין לה "כבוד" או שיש לה תודעה של פועלת־אמנות, כך או כך היא מקבלת את גורלה בהכנעה פעלתנית וממשיכה להקציף סבון. האם מספרת על "פנטזיית הסמרטוט" שלה, לפיה בעזרת עבודתה הקשה, ההתמודדות האינסופית עם לכלוך, הצליחה לגדל ולחנך ילדים משכילים, לפרנס עסקי רוח ואמנות, שצמחו מהקרבתה. בשפתה הפשוטה היא מסבירה את יסודות המחשבה המרקסיסטית, ומבהירה את ההבדל בין מעמד הניתנים־להחלפה ("בניקיון יש מאות"; "רק שיהיה נקי נקי, שישאירו אותי בעבודה, שלא יפטרו אותי") לבין הבלתי ניתנים להחלפה, בעלי הניידות התעסוקתית והאפשרויות בעולם, מעמד הלא מפוחדים.

"השכלה זה כוח, זה מעמד", היא פוסקת, "כמה טוב לא לדעת", היא שרה, פורצת בבכי ומתאוששת בשירת הבה נגילה. כשהיא מגיעה ל"עורו אחים" קשה שלא להתרגש. בסוף הפעולה היא סוחטת את הסמרטוט שממנו עשוי מלבושה כסוחטת את עצמה, לומפן פרולטריון של ממש, ומנשקת אותו. "יחי הסמרטוט", היא אומרת, "הסמרטוט הוא בשבילי דגל".

על תימת הניקיון נוספה בתערוכה תימת החתונה, מהדקת עוד את נוסח הפרולטריון הנשי שנסים מיטיבה להביא לחזית יצירתה. בעצם, זו גרסת הפצצה הפוליטית המתקתקת לנרטיב הגאולי בנוסח לכלוכית-סינדרלה. מניקיון לחתונה. מסמרטוט רצפה לשמלת כלה. משגרת מירוק מרצפות לחופה. משגרה פועלית למימוש פנטזיה. כל אלה מוצגים כמו מעבר פלאי מחיי סבל להדר נצחי בעולם הבא, מעין הגשמת הבטחה שמימית שבה המגשימה היא גם האחראית על הפרופס וגם נשאר אחר האירוע כדי לפנות כלים.

אלא שהאשליה נבנית כפרומה מראש. "מתה לרקוד בחתונה שלך" הוא סרט וידיאו מצחיק להפליא, מעין סרט חתונה, ממילא ז'אנר של ריאליזם מאגי, הכולל קריין שמהדהד הנחיות למוזמנים, קלז-אפים על המנות, אביזרים, קישוטים ועזרים טקטיים זרחניים ומהבהבים. לצלילי זוהר ארגוב ושירת חדד, ועם אפקטי עריכה מעצימים-נלעגים, חוגגים אסתר ובנימין, הורי הכלה, את נישואי הבת. אלא שאין חתונה - המוזמנים לא קיימים, חופה לא נערכת, שום חתן לא נראה באופק. מה שיש הוא האפקט בלבד - הנדושות של הטקס, של הצילומים, העשן, רקדנית הבטן מלהיבת הקהל (החסר), הריקוד הזוגי של הורי הכלה (הנעדרת), האכילה המונוטונית ליד השולחן המעוטר בפרחים סינתטיים. המנות המהונדסות בקמצנות והתפאורה שכולה עליבות מחופשת.

נסים מעלה אפקטים זולים בחזקה לצורך הדמיית אירוע, המתגלה כחתונתם המאוחרת של ההורים, זו גם פנטזיה על שמחה ונחמה, על הישג בעולם תקין, חזון פרטי על אודות סדר חברתי בורגני. בווידיאו נוסף קוראת האם בקול את השיר "דבורים מרחפות בכל החדר" מספרה של ויקי שירן "שוברת קיר" ("על מזרון בית האבלים חוזרים ומספרים איך האם המנוחה חשה את יום מותה מפני שהיו מרחפות מעל ראשה המון דבורים בכל החדר ואיך אמרה שהמוות קוף". עם עובד, 2005). גם כאן מתקיים זמן אמת קולנועי שהוא אותנטי ומלאכותי בה בעת - אנו צופים בקשיי-הקריאה ובעוצמה שהקריאה משפיעה על הנואמת, החזרה היא התוצר הסופי, הליטרליות של הביצוע היא גם האימפקט שלו. גם כאן מתהפכים היוצרות והתפקידים הבין-דוריים - כפי שחיתנה את הוריה, הבת מלמדת את אמה, מחברת אותה לשושלת הזעם, האהבה והכאב המזרחיים, מקנה לה תודעה, מלמדת אותה לקרוא שירה פוליטית. ג'סטת הדיבוב חוזרת גם בווידיאו "אני צריכה להעביר חיים" שבו קוראת המשוררת לורן מילק קטעים מסיפורי והגיגי האם בסמטה צדדית מוזנחת.

יש גם בדיחות מרות על היסודות החומריים והאינטלקטואליים שמהם נעשית אמנות. למשל, הווידיאו כפול המסכים "דיפ-טיר", משחק מלים על דיפטיך ועל עצב עמוק, שבו נראים שני נרות נמסים, אחד בכל מסך, של חתן וכלה כמעין פיסול קינטי מתכלה. או תצלומי הניאוגיאו שהם בעצם דגמי מרצפות יאפיים, מעוטרים ביד נעלמה בכפפת גומי צהובה או בדמות אשה ממוזערת וגוהרת ("חבצלות מים" ו"אורגננט"), או יצירת מופשט גיאומטרי גדולה נוסח הפרגמנטים של יהודית לוין, אצל נסים זו התדמיתנות של שמלת הסמרטוטים, פרושה על הקיר עם נייר פרגמנט, סיכות וקווקוו סימון (לחוג", 2016).

הפעולות בתיאטרון הגופני של נסים נעשות בחלל ריק, במובן של ואקום נפשי ושל תקיעות מעמדית נואשת, כמנגנונים של התכוננות לאירוע, ואירוע הכולל את חשיפת המבנה של ההתכוננות, הבולמים את האשליה ש"זה קרה באמת", שאכן היתה התכוננות אותנטית לאירוע ממשי. נסים יוצרת עבודות שבהן הגיבורים משחקים בתפקיד עצמם, מדקלמים טיוטות שהן הטקסטים עצמם, המקומות הם תפאורות בצורת המקומות עצמם (פינת רחוב, סמטה, חצר אחורית). כך, הכל הוא חיקוי שאינו מצליח

לחמוק מעצמו. ממש כמו הפלסטיק המזזהב ושאר החפצים הזולים המחופשים בתחפושת גרועה ליוקרתיים. וכך בוקע גם הכאב העצום, שאינו מבשיל לזעם, שכן כל מעשיהם כרוכים באיכול-עצמי, דומים בסופו של דבר למילוי טופס לוטו – אקטים מלאי תקווה ואמונה ובה בעת מחסל-עצמם באורח פטאלי.

זהה העניין המרכזי – תחת שני הציוויים הקטגוריים (לנקות ולהתחנן) בוקע יחס כפול אל האמנות. האמנות מסמנת אפשרות של היחלצות מגורל ומתקיעות מעמדית ובה-בעת היא שפת האדון. למרות שלא כל העבודות חריפות באותה מידה, נסים מצליחה ליצור אמנות שמראה את פרוטרוט התלאות, נשענת על תקדימי היסטוריה של מדוכאים, בלי להפוך את עורה.

כמו רבות מהגיבורות של אורלי קסטל בלום, פיפלוטי ריסט, טוני מוריסון, גרייס פיילי, סופי קאל ומרינה אברמוביץ, גם נסים מייצרת פיגורה נשית שמרחב המחיה שלה לחוץ בין השפה לגוף כבמכלאה. האסתטיקה שלה היא "תיאטרון מול מצלמה" בנוסח סרטי הבורקס, לכאורה הדרמה של "הלא ראוי"-השואף-להיחלץ-ממצבו דומה לסרטים האלו, אבל בניגוד להם כאן אין סוף טוב, שהוא בדרך כלל חתונה בין-עדתית ובין-מעמדית. כאן הקונפליקט הוא פנים-משפחתי ומשולל הפי-אנד. יסודות הגאווה, הבושה ותביעת העלבון נמזגים זה בזה ללא פתרון.

הדגש הוא על החומרי והחושני (קצף, סמרטוטים, בדים, פרחים, נרות, מזון), כי ככה זה אצל בני מעמד הפועלים – העולם לדידם הוא סדרת פעולות ביחס לחומרים, לא אידיאי אלא פיזי, זורם בכפות ידיהם אבל לא שלהם. ומה יש מאחורי החומרים והפעולות? תשוקה למחווה זרה וגדולה, לחתונה הכל מגויס לתכלית האחת הזאת, שהיא צורה נעלה-מגוחכת להתחמקות מהמוות.

באחד התצלומים נראית נסים תלויה על כתפי אמה, חתיכת קרש תלויה על גבה. זו ויה דולורוזה בדרך לצליבה כפולה, אולי האם המובילה את בתה לצלב, גם תוריד אותה ממנו, אולי דווקא הבת תצלב את האם. נסים מטפסת על כתפי הוריה באופן חזותי ממש, נבנית מהם כאמנית כדי לחמוק מגורלם.

חשוב להגיד – מאז אלי פטל לא נעשתה כאן אמנות מעמדית חזקה וחשובה כל כך, שאינה נרתעת מסוגיות של שוליות, של מנגנונים חברתיים סמויים ושל טעם עממי, ואף מעלה אותן על נס. במקרה של נסים העיסוק הוא לא רק בתרבות אתנית אלטרנטיבית או מודרת, אלא בעוצמה המתנגדת של תרבות-עוני, המציגה את עצמה כסגנון תקף לא פחות מחסכוניותו של המופשט הגיאומטרי או מהמינימליזם של בגדי מעצבים. תרבות מלאת הומור, גם עצמי, כלפי אסתטיקה של שפע מדומיין, נשאף, מחוקה. זה הרבה יותר מעניין משיח הזהויות המוגבל והמגביל. על הדרך בוקעת גם ארוטיקה של עוני, שאין לה דבר עם אלגנטיות ואיפוק, ויותר משהיא עניין אמנותי של גילוי-כיסוי היא קשורה דווקא להפרזה קאמפית, להעמדת פנים והתחפשות, להתרסה ולאווירת חינגה, העממיות של נסים אינה טעם לוואי כי אם הנושא הביקורתי של יצירתה.

ורד נסים, "בין חלום להקיץ", אוצרת: אירית טל, הגלריה האוניברסיטאית תל אביב (חיים לבנון פינת איינשטיין), טל' 03-6408860. א'-ד' 19:00-11:00, ה' 21:00-11:00, ו' 14:00-10:00